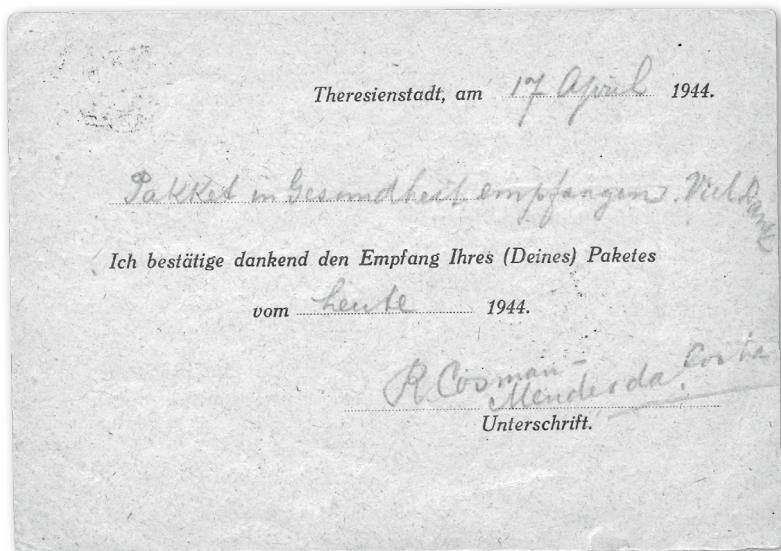
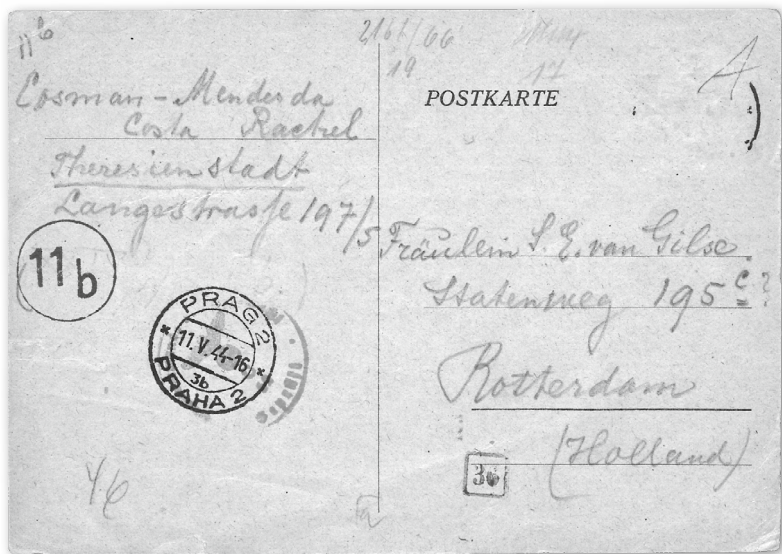




Voor- en achterzijde van de briefkaart, door Rachel Cosman-Mendes da Costa gestuurd naar Fiet van Gilse vanuit het concentratiekamp Theresienstadt. Foto's: Erven Cosman.

Proloog

Een simpele grauwgrijze briefkaart, daar begon het allemaal mee. Op een dag, het zal begin 2020 geweest zijn, dook hij op uit een doos 'kaarten en enveloppen', waarin een postzegelverzamelaar hem ooit had opgeborgen. De postzegel zelf was van de kaart verdwenen, alleen een randje van het stempel was nog zichtbaar. Linksonder bevond zich een tweede stempel, waarop duidelijk te zien was dat de kaart op 11 mei 1944 om vier uur in de middag was afgestempeld in postkantoor Praha (Prag) 2. Uit de achterzijde viel op te maken dat de kaart al bijna een maand eerder, op 17 april, geschreven was in het Tsjechische concentratiekamp Theresienstadt. De boodschap op de kaart luidde dat een van de kampbewoners, de afzender van de kaart, blijkbaar zojuist een pakket overhandigd had gekregen. Op stippellijntjes was met potlood geschreven dat het *in Gesundheit* was ontvangen. Daaronder stond de voorgedrukte zin: 'Ich bestätige dankend den Empfang Ihres (Deines) Paketes vom [met potlood ingevuld] *heute* 1944.' En daaronder, boven het woord *Unterschrift* een handtekening.

Op de adreszijde beantwoordde de kaart twee belangrijke vragen: wie had hem geschreven en aan wie was hij gericht? Wel, degene die de kaart had ondertekend was Rachel Cosman-Mendes da Costa, Langestrasse 197/5, Theresienstadt; en de geadresseerde – naar alle waarschijnlijkheid degene die het pakket gestuurd had – was mej. S.E. van Gilse, Statenweg 195 c?, Rotterdam, Holland. De kaart had een lange weg afgelegd in het door oorlog geteisterde Europa en was vermoedelijk pas ergens in juni 1944 in Rotterdam aangekomen.

Op het moment dat de kaart opdook, wist ik meer over Rachel Cosman-Mendes da Costa dan over mej. S. van Gilse, hoewel die naam mij zeker niet onbekend was. Rachel Cosman-Mendes da

Costa, telg uit een voorname, maar verarmde Portugees-Joodse familie, was de echtgenote geweest van de eveneens Joodse advocaat E.A. Cosman. Beiden kwamen oorspronkelijk uit Amsterdam, maar ze hadden jaren in Leiden gewoond, waar ook hun twee kinderen geboren waren. Hun zoon, een classicus, was in de meidagen van 1940 om het leven gekomen; hun dochter Els, toen werkzaam als apotheker in Amsterdam, had de oorlog overleefd. Zij had in de jaren dertig in Leiden gestudeerd en in die tijd was zij bevriend geraakt met Sophia van Gilse, bij iedereen bekend als Fiet. Ze hadden elkaar in 1930 aan het begin van hun studietijd leren kennen in de vrouwelijke studentenvereniging en hoewel ze heel verschillende studies deden – Fiet Nederlandse letteren, Els farmacie – hadden ze elkaar door de jaren heen heel geregeld gezien, ook omdat ze een grote liefde voor muziek deelden. In de oorlog, wist ik, was hun band versterkt. Fiet had de Joodse Els én haar moeder Rachel Cosman geholpen toen zij in de problemen raakten. En niet alleen zij waren door Fiet geholpen, ook heel veel anderen in nood. Fiet was een bijzonder iemand geweest, dat had ik wel begrepen, een ‘eigenheimer’ met veel vriendinnen en een groot sociaal hart. Zij had haar hulp moeten bekopen met haar leven.

De vondst van de kaart, een paar jaar geleden, zal toeval geweest zijn. Maar zo voelde het niet. Over Rachel Cosman had ik in de loop der jaren het een en ander meegekregen, maar over Fiet van Gilse wist ik niet veel meer dan een paar feiten, waarvan misschien wel het belangrijkste was dat Fiet niet was ‘teruggekomen’. Op het moment dat ik de kaart in handen had, moest ik opeens denken aan dat boekje dat alweer lang geleden in mijn bezit was gekomen. Op de glimmend zwarte kaft stond rechtsonder in gouden letters FIET gedrukt. Het was een bundel gebonden doorslagen van getypte velletjes op naoorlogs verbruind papier, waarvan ik vermoedde dat er maar een paar exemplaren van hadden bestaan. Destijds had de inhoud veel indruk op me gemaakt, al herinnerde ik me er nu niet zoveel meer van. In dit boekje, samengesteld in de zomer van 1946, hadden vrienden en bekenden herinneringen aan Fiet opgetekend, vooral uit de oorlogsjaren. Op het titelblad stond kort en bondig ‘In Memoriam Fiet’.

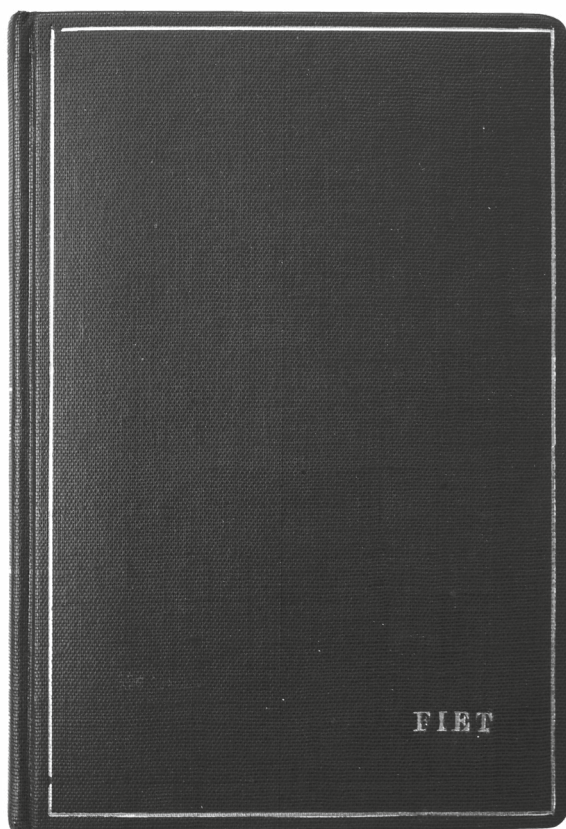
Wie was deze vrijwel onbekende Fiet geweest? In wat ik over haar had gehoord en gelezen overheersten woorden als moed en hulpvaardigheid. Een vrouw met een heel bijzonder oorlogsverleden, dat geleid had tot haar veel te vroege dood. Dat was het wel zo'n beetje. En met die kaart in de hand vroeg ik me plotseling af of dit misschien een signaal, een oproep aan mij was. Moest ik Fiet, zoveel jaar na dato, niet onder het stof der vergetelheid vandaan halen en ervoor zorgen dat zij een plek kreeg in ons collectieve geheugen? Als iemand dat verdiende, dan was zij het, dacht ik. Want zelfs in het boek *Rechtvaardigen onder de Volkeren* uit 2005, een boek dat de namen en korte beschrijvingen bevatte van Nederlanders die onderscheiden waren voor hun hulp aan Joden tijdens de oorlog, was ze niet opgenomen.

Zou er voldoende over haar te vinden zijn? Het zwarte boekje vormde een prachtige bron, maar was het genoeg voor de levensschets die mij voor ogen stond? Tijdgenoten van haar kon ik niet meer spreken. Fiet was immers 'van 1912', en die hele generatie van net vóór en tijdens de Eerste Wereldoorlog leefde niet meer. Gelukkig had ik begin 21ste eeuw de laatste vier vrouwen geïnterviewd van de Leidse jaarclub uit 1930, waar Fiet destijds ook deel van had uitgemaakt. Alle vier waren toen de negentig al gepasseerd. Die gesprekken, gehouden in verband met een nooit van de grond gekomen project, waren niet voor niets geweest, bleek nu maar weer eens te meer. Ze zouden wellicht van grote waarde kunnen zijn voor het schetsen van het milieu waarin Fiet in de jaren dertig verkeerde en studeerde, én over haar reilen en zeilen in de oorlog. Navraag bij de kinderen van Fiets broer Lex van Gilse leerde dat er heel weinig, maar gelukkig wel éniġ materiaal bewaard was gebleven, zoals brieven van haar uit Zweden, stukken met betrekking tot de jeugdkampen die ze leidde en een aantal brieven uit Westerbork. Hoe verrassend dat juist zij met haar doopsgezinde achtergrond daar terecht was gekomen.

Al met al dacht ik hiermee met enig vertrouwen 'het project Fiet' te kunnen starten. In april 2023 leidde dat tot de publicatie van een artikel over haar in het *Leidsch Dagblad*, waarin ik opriep om haar als belangrijk verzetsvrouw in Leiden te gedenken met een stolpersteen voor haar ouderlijk huis. Dat bracht al snel het een en ander op gang,

wat voor mij weer een aanleiding was om het project Fiet uit te breiden en over haar een boek te schrijven.

Vier jaar zijn voorbijgegaan sinds de grijze kaart uit de doos tevoorschijn kwam. Die kaart, maar vooral het boekje 'In Memoriam Fiet' – ze hebben me niet meer losgelaten. Zij vormen de grondslag van dit boek dat bijna tachtig jaar na haar dood, veel te laat, het levenslicht ziet. Ik troost mij maar met de gedachte dat 'laat' toch altijd beter is dan 'nooit'.



*'In memoriam Fiet', het boekje dat jarenlang in het bureau van Els Cosman lag.
Foto: Erven Cosman.*